

Тлустий А. О.,

аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШОВИХ ФОРМ

У статті розглядається еволюція грошових форм та досліджується історію розвитку електронних грошей.

The author of article considers evolution of monetary forms and researches a history of development of electronic money.

Постановка проблеми. Аналіз світової господарської діяльності виявляє суттєві зміни у грошовому обігу та банківських системах різних країн світу. Широкий розвиток комп'ютерної техніки, засобів зв'язку, телекомунікаційних мереж, ЕОМ за останні десять років дозволило зробити революційний прорив у грошовому обігу. У багатьох країнах паперові гроші і чеки все більше стали замінятися на інформаційні носії в електронному вигляді.

Практика роботи комерційних банків свідчить про те, що сучасні інформаційні технології охоплюють усі аспекти банківської справи, а саме: клірингові операції і маркетинг, управління касовими ресурсами, управління внутрішньою діяльністю банку, кредитні операції, включаючи аналіз заявок клієнтів і їх кредитоспроможність, систему електронних платежів, використання банківських автоматів і різних платіжних карток, фондовий ринок і операції з цінними паперами, аналіз інвестицій і фінансових ринків і т. ін.

Останнім часом банківські системи розвинутих країн починають переходити від власних інформаційних систем (інтранет, екстранет) до Інтернету. Можливість для приватних і корпоративних клієнтів одержувати інформацію з мінімальними витратами в режимі реального часу і здійснювати по каналах Інтернет операції щодо розміщення своїх грошей на рахунках у банках, з продажу і купівлі валюти і цінних паперів, одержання кредитів та інше, визначили революцію електронної комерції в банківській системі.

Мета статті – дослідити еволюцію грошових форм та їх

функції. Виокремити етапи розвитку електронних грошей.

Виклад основного матеріалу. Еволюція грошових форм відбувається з моменту започаткування товарних відносин у суспільстві. Перші готівкові гроші мали своєрідну форму споживчих продуктів: раковина каурі в Індостані та Південній Азії, 1,5-кілограмові брили "плиткового чаю" у Монголії та інші. Пізніше як гроші люди використовували злитки металів певної маси. Вагові гроші вимагали перевірки ваги й проби та поступово стали замінюватися монетами. Виготовлення монет здійснювалося інститутами державної влади або під їхнім контролем. Карбувальники й монетні двори гарантували пробу та масу металу в монеті своїм клеймом на ній.

Давньоруська держава аж до князювання Володимира Святославовича наприкінці X ст. обходилася іноземною монетою, не маючи своєї. Виготовлення своїх грошей тривало лише кілька десятиліть, а потім до середини XIV ст. настав так званий "безмонетний період", коли в якості грошей оберталися київські, чернігівські й новгородські срібні злитки (гривні), намиста, хутряні шкурки й морські раковини. Лише після утворення Московської держави грошова реформа Олени Глинської затвердила панування загальнодержавної монети — копійки. Рубль, гривня й алтин були тільки рахунковими одиницями, тобто не існували у вигляді реальної монети [1].

На початку IX століття Китай зіткнувся з серйозним дефіцитом міді, що сторіччями використовувалася там для карбування монет. Намагаючись запобігти хаосу й анархії, що виникли через недовлік монет, імператор Хієн Цунг випустив паперові гроші. Пред'явник використовував їх як гарантію платежу під час відсутності напівкоштовного металу. До початку наступного століття Китай став регулярно випускати паперові гроші. Китайська торгівля в X столітті зазнала розквіту: у торговців раптово виявився засіб прямого обміну на їхні товари. Народилася концепція грошей, що дійшла до наших днів [2].

Європа сприйняла її лише в XVII столітті. Ця концепція забезпечила народження перших сучасних банків і стала локомотивом Промислової революції, коли банки зрозуміли, що можуть позичити більше грошей, чим у них є на внесках, випускаючи, таким чином, свої кредитні гроші.

Поняття "приватних грошей" (private monies), здавалося б, назавжди пішло в минуле, після того як центральні банки одержали виключне право на грошову емісію (1844 р. – в Англії, 1848 р. – у Франції, 1874 р. – у Німеччині, 1913 р. – у США) [3].

Конгрес США створив Федеральну резервну систему (ФРС)

в 1913 р. для підвищення ефективності платіжного механізму. За задумом законодавців, ФРС надавала банкам-членам безкоштовні послуги зі збору чеків за допомогою своєї національної мережі. Ті, у відповідь, зобов'язувалися підтримувати резерви на безпроцентних рахунках у ФРС. Це створило ринок, на якому банки-члени ФРС брали у банків-не членів плату за доступ до системи збору чеків ФРС, а остання фактично змогла встановлювати регулюючі правила для банків-членів.

Десятиліття після створення Інтернету ознаменувалося спробами нової грошової революції.

Сучасні автори, намагаючись осмислити багатогранне поняття грошей, справедливо вказують на те, що із часів Адама Сміта та Карла Маркса відбулася істотна зміна ролі грошей. Як відомо, сутність грошей проявляється в їхніх функціях. Прийнято виділяти п'ять функцій грошей: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб нагромадження й засіб світових розрахунків ("світові гроші").

Електронні гроші прямо не забезпечені металевим запасом (золотом або сріблом), у їхній основі перебуває кредитний характер емісії. Тому виникає питання: чи здатні електронні гроші виконувати функції, які виконуються "просто" грошима.

Функція грошей як міри вартості означає, що гроші, виступаючи як загальний еквівалент, визначають "мінову вартість товарів і послуг" (ціну товару, послуги), тобто реалізація товарів відбувається за міноювою вартістю, або за цінами. Іншими словами, усьому світу товарів протистоять гроші, що в якій би формі не виступали, є загальним еквівалентом. Як справедливо зауважує В.Н. Шенаєв, "відхід золота із грошового обігу не означає, що гроші втрачають свою товарну природу, а лише означає, що не стало однієї з форм грошового товару" [4].

Тому можна зробити висновок, що електронні гроші виконують функцію міри вартості, виступаючи при цьому ознакою мінової вартості (ознакою ціни).

Як показує практика, електронні гроші здатні виступати як засіб обігу, так і як засіб платежу. При оплаті товарів і послуг електронна вартість, що зберігається у покупця на технічному пристрої, скорочується в розмірі вартості товару, що купується, або послуги, у той же самий час електронна вартість, що зберігається у продавця збільшується на еквівалентну суму.

Виконання електронними грошми функції засобу нагромадження означає, що електронні гроші зберігаються після продажу товарів і послуг і забезпечують купівельну спроможність у майбутньому. Як показує практика, електронні гроші так чи

інакше сприяють ощадливій витраті коштів (це пояснюється й психологічними чинниками).

Електронні гроші мають потенціал і для того, щоб виконувати функцію світових грошей. На думку В.В. Жириновського, "є дві принципових відмінності електронних грошей від усіх інших форм грошей. Золоті гроші були національними, за формою, й міжнародними, світовими, за сутністю. Паперові гроші вже чисто національні. Але деякі національні гроші відіграють роль міжнародних. Електронні гроші можуть бути тільки світовими й за формою, і по суті" [5].

Іншими словами, в умовах відмови від золотого стандарту, з одного боку, і процесів глобалізації й інтеграції світової економіки, з іншого – електронні гроші здатні стати в майбутньому основними засобами розрахунків і платежів у міжнародних фінансово-економічних операціях.

Але також у грошей з'явилися і нові функції. Так, Іванов виділяє у сучасних грошах соціальну, екологічну (контроль над використанням непоновлених природних ресурсів) і навіть військову та миротворчу функції (можливість виключення окремої країни від світової грошової системи як чинник стримування). Він же розглядає гроші як вимірювач суспільної корисності людини, як стимулятор науково-технічного прогресу (ціноутворення на працю високого творчого потенціалу та на продукти "високих технологій"). Доведене посилення державної функції грошей. Якщо в древні й середні віки держава використовувала в основному силу примусу, то тепер гроші стали головним механізмом як у діяльності самої держави, так і в здійсненні її своїх функцій. Гроші беруть активну участь і в міжнародному перерозподілі багатства [6].

Головна, революційна зміна останніх двох десятиліть – гроші змінюють форму, з паперових стаючи електронними. Ми приходимо до нового грошового стандарту. У новій технології, з одного боку, зберігаються всі старі властивості безготівкових банківських кредитних грошей, і, в той же час, у неї виявляються риси давно забутих приватних грошей.

Історію розвитку електронних грошей можна поділити на декілька етапів. Кочергін Д.А. виділяє 2 етапи електронізації грошової сфери на базі електронних носіїв: I стадія – поява кредитних та дебетних карток (credit cards та debit cards), II стадія – стале впровадження в обіг "смарт-карток" (smart cards або stored-value cards) [7].

З цією класифікацією можна погодитися, але її можна поділити відповідно до появи носіїв або засобів переміщення електронних грошей (див. табл. 1).

*Таблиця 1.
Етапи електронізації грошової сфери*

Етап	Роки	Подія
I	1918 р.	Було здійснено перший телеграфний переказ для проведення клірингу між федеральними резервними банками США.
II	1960-1970 рр.	Переведення банківського сектору на електронну основу оптових платежів. Поява клірингових розрахункових систем, автоматизованих розрахункових палат, а також використання систем електронних трансфертів. Поява кредитних та дебетових карток.
III	1984 р.	Експеримент компанії Д. Чаума – перший електронний банк DigiCash.
IV	1980- 2000 рр.	Виникнення електронних платіжних систем (національних та приватних). Інтеграція фізичних осіб в електронний грошовий обіг.
V	2000- сьогодні	Поява нових видів електронних грошей “мережових грошей” (network money).

Якщо детальніше досліджувати перераховані етапи, то можна сказати, що перший телеграфний переказ у США дав поштовх для розвитку електронного грошового обігу.

Поява клірингових розрахункових систем, автоматизованих розрахункових палат, а також широке використання систем електронних трансфертів дозволило раціоналізувати систему керування платежами у банківській сфері, знизити кредитні й розрахункові ризики на рівні оптових платежів, стимулювати появу нових фінансових продуктів, різноманітнити засоби доступу до них.

Традиційні електронні роздрібні засоби платежу надали споживачам можливість більш ефективно розпоряджатися своїми рахунками в кредитних установах (знизити витрати обігу, підвищити зручність і безпеку розрахунків). Однак вони не змогли замінити ні готівку, ні чеки в грошовому обігу розвинених країн. Причина цього криється в надзвичайно низькій трансакційній вартості здійснення розрахунків з використанням готівки й чеків. Крім того, готівка має низку позитивних, з погляду платника, властивостей: по-перше, можливість безумовного й необмеженого розпоряджатися своїми коштами; по-друге, можливістю більшої, у порівнянні із системами електронних розрахунків, оперативності; по-третє, що особливо важливо, забезпечення анонімності платежів.

Розвиток електронної торгівлі, загострення конкурентної боротьби за грошові ресурси між різними фінансовими інститутами, потреба в зниженні трансакційних витрат поточних платіжів, а також пошук нових платіжних засобів, які мають анонімність й не потребують посередництва фінансових інститутів при безпосередньому здійсненні платежів, вимагали розробки принципово нових електронних роздрібних платіжних інструментів.

Важливу роль у розвитку електронного грошового обігу мав експеримент компанії Д. Чаума. Вона створила перший електронний банк – DigiCash, який був створений у жовтні 1984 року з капіталізацією в 1 млн. незабезпечених "кібербаксів". Експеримент був вдалий, через рік було емітовано вже по півмільйону "кібербаксів", по сто на людину.

До середини 1995 року у стадії запуску було вже 26 схожих систем. Більшість з них обрало шлях використання електронних чеків. До 1996 року дані проекти зацікавили такі гранди електронного грошового обігу, як Visa, MasterCard, Microsoft та Citibank [8].

Поява систем електронного доступу до рахунків у середині 1990-х рр. та електронних грошей у другій половині 1990-х рр. символізують початок четвертого етапу електронізації грошового обігу.

Оскільки в сучасності спостерігається інверсія причинно-наслідкових зв'язків, тобто порушення зв'язків між технологічними й економічними інноваціями (економічні нововведення випереджають технологічні), то еволюцію електронних засобів платежу не слід вважати завершеним явищем. У цей час найвищою стадією розвитку грошової форми є електронні гроші, типи платіжних систем, на основі яких, так само як і їхні властивості перебувають у безперервному розвитку.

З моменту появи електронних грошей на початку 1990-х рр. вони зробили істотну еволюцію. Ініціаторами випуску електронних грошей стали приватні роздрібні компанії, такі як американська мережа магазинів 7-Eleven.

Протягом 1996-2000 рр. у світі здійснювалося понад двісті проектів створення нових платіжних систем на основі електронних грошей. Більшість із них носило експериментальний і локальний характер. Серед електронних платіжних систем на основі старт-карток найбільш відомими є електронні гаманці: Mondex, Proton, VISA Cash, GeldKarte і інші.

Висновки. Таким чином, сутність сучасних змін грошової форми полягає в тому, що відбувається подальша еволюція методів авторизованого переказу грошових фондів з одного

рахунку на іншій. У XIII столітті, коли покупець хотів заплатити продавцеві шляхом депозитного трансферту, він один або разом із продавцем повинен був зустрітись особисто з банкіром, щоб санкціонувати переказ коштів усно. Паперові чеки, санкціоновані письмовим наказом (підписом) з'явилися в XIV столітті, й одержали широке поширення лише у XVII столітті. "Телеграфні" гроші, при яких санкціонування на переказ коштів з одного рахунку на іншій провадиться негайно, дистанційно й без використання паперових розпоряджень, з'явилися й одержали широке розповсюдження в другій половині XX ст., згодом перетворившись в електронний телеграф. Електронні перекази коштів (electronic funds transfer), що одержали широке поширення в 70-і рр., дозволили індивідуальним користувачам одержати доступ до платіжної системи для того, щоб за допомогою дебетової картки або персонального комп'ютера здійснювати платежі, є не чим іншим як використанням "телеграфних" грошей на рівні роздрібних транзакцій.

Електронні гроші є наступним етапом розвитку грошей як засобу платежу. Для проведення аналізу впливу електронних грошей на грошову систему й виявлення основних наслідків їхнього широкого поширення, насамперед, необхідно чітко визначити саме поняття електронних грошей, щоб відрізнити платіжні системи, що використовують електронні гроші, від інших систем і вичленувати електронні гроші із усього набору фінансових продуктів.

Література

1. Юров А.В., Лютов В.В. Деньги: выпуск, защита от подделки, борьба с фальшивомонетничеством // Деньги и кредит. – 2002. – № 4.
2. White L. Currency Conversion // Computer Business Review. 2001. May.
3. Финансово-кредитный словарь. – М.: Финансы, 1988. – Т. 3. – С. 84, 421.
4. Шенаев В.Н. Современные и мировые деньги // Бизнес и банки. – 2002. – № 1-2. – С. 1.
5. Жириновский В.В. Деньги и цивилизация. – М.: ЛДПР, 1997. – С. 68.
6. Иванов А. Товарообмен и эволюция денежных знаков // Мир карточек. – 2001. – № 12.
7. Кочергин Д. А. Системы электронных денег: классификация и характеристика элементов // Банковское дело. – 2005. – № 2. – С. 37-42. – № 3.
8. Электронные кошельки в международных платежных системах // Мир карточек. – 1997. – № 8.